

Vršnjački pritisak i rizična ponašanja na internetu

Jukić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:996279>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-22**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski sveučilišni jednopredmetni studij Psihologija

Ana Jukić

Vršnjački pritisak i rizična ponašanja na internetu

Završni rad

Mentorica: doc. dr. sc. Marija Milić

Osijek, 2024.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Preddiplomski sveučilišni jednopredmetni studij Psihologija

Ana Jukić

Vršnjački pritisak i rizična ponašanja na internetu

Završni rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

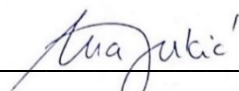
Mentorica: doc. dr. sc. Marija Milić

Osijek, 2024.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 10.9.2024.

Ana Jukić, 0122238593

Sažetak

Razvoj tehnologije i sve veća uporaba interneta u posljednjih dvadesetak godina doveli su do porasta rizičnih ponašanja adolescenata na internetu, što postaje sve izraženiji fenomen. Pregledom literature vidljivo je da su vršnjačko nasilje putem interneta, seksting i kockanje putem interneta jedna od najučestalijih rizičnih ponašanja na internetu među adolescentima. Kao jedan od rizičnih čimbenika koji doprinosi rizičnim ponašanjima na internetu u literaturi se često navodi vršnjački pritisak. Povezanost između vršnjačkog pritiska i rizičnih ponašanja na internetu objašnjava se teorijom društvenih normi, prema kojoj adolescenti, koji percipiraju i vjeruju da se njihovi vršnjaci upuštaju u rizična ponašanja na internetu, imaju veće namjere uključivati se u rizična ponašanja na internetu. Istraživanja dosljedno pokazuju povezanost društvenih normi i upuštanje adolescenata u činjenje (1) vršnjačkog nasilja putem interneta (Piccoli i sur., 2020), (2) sekstinga (Baumgartner i sur., 2011) i (3) kockanja putem interneta (Parrado-González i sur., 2023). Posljedice rizičnih ponašanja na internetu uključuju zdrastvene, psihološke, socijalne i financijske probleme. S obzirom na veliku prevalenciju rizičnih ponašanja adolescenata na internetu i štetnih posljedica takvih ponašanja, važno je definirati i objasniti navedene konstrukte u svrhu pravovremenog prepoznavanja i adekvatnog rješavanja takvih ponašanja.

Ključne riječi: adolescenti, vršnjački pritisak, rizična ponašanja na internetu, vršnjačko nasilje putem interneta, seksting

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Adolescencija	2
2.1. Definiranje pojma adolescencije	2
3. Rizična ponašanja	3
3.1. Definiranje pojma rizična ponašanja	3
3.2. Internet, rizične situacije i rizična ponašanja na internetu.....	4
4. Vršnjački pritisak	8
4.1. Definiranje pojma vršnjački pritisak	8
5. Vršnjački pritisak i rizična ponašanja na internetu	9
5.1. Vršnjačko nasilje putem interneta	11
5.2. Posljedice vršnjačkog nasilja putem interneta.....	14
5.3. Seksting	15
5.4. Posljedice sekstinga	17
5.5. Kockanje putem interneta.....	18
5.6. Posljedice kockanja putem interneta	20
6. Prevencija rizičnih ponašanja na internetu.....	21
7. Zaključak.....	21
8. Literatura.....	22

1. Uvod

U posljednja dva desetljeća, internet je zauzeo značajnu ulogu u svakodnevnom životu ljudi, ponajviše mladih čiji je život postao nezamisliv bez interneta (Vejmelka i sur., 2017). Kako tehnologija iz godine u godinu napreduje, tako i aktivnosti i sadržaji putem interneta postaju sve raznolikiji i bogatiji (Vejmelka i sur., 2017). Dobna skupina koja najviše koristi internet u Hrvatskoj su mladi od 16 do 24 godine što potvrđuju podaci Državnog zavoda za statistiku (2023).

Adolescencija je značajno razdoblje razvoja koje uključuje osamostaljivanje, odrastanje i izgradnju vlastitog identiteta (Korenis i Billick, 2014). U razdoblju adolescenciju važnu ulogu u razvijanju i formiranju identiteta imaju vršnjaci i vršnjačke grupe jer omogućuju vježbanje socijalnih vještina i eksperimentiranje s ulogama (Elder, 1996, prema Forko i Lotar, 2012). S obzirom na važnu ulogu vršnjaka u ovom razdoblju, internet predstavlja bitan aspekt u životu adolescenata jer omogućuje lakše povezivanje s vršnjacima i pojedincima (Savoia i sur., 2021). Osim navedene prednosti, internet također ima i svojih negativnih strana. Povećanom uporabom interneta, mladi su sve više izloženi rizičnim situacijama na internetu (Schilder i sur., 2015), i sve češće se upuštaju u rizična ponašanja na internetu (Baumgartner, 2011).

Jedno od najistraživanijih rizičnih ponašanja na internetu je vršnjačko nasilje putem interneta (engl. *cyberbullying*), a odnosi se na agresivno, namjerno i opetovano ponašanje prema pojedincima ili grupi putem interneta, a usmjereno je prema pojedincima koji se ne mogu lako braniti (Kowalski i sur., 2009). Nadalje, jedno od najprisutnijih rizičnih ponašanja na internetu među adolescentima je seksting (engl. *sexting*) (Šimić, 2022). Seksting se definira kao slanje, primanje i/ili prosljeđivanje seksualno eksplicitnih poruka u obliku teksta, fotografije ili videozapisa (Šimić, 2022). Također, kockanje putem interneta navodi se kao sve učestalije rizično ponašanje mladih na internetu. Kockanje putem interneta (engl. *internet gambling*) odnosi se na klađenje i igranje igara na sreću putem elektroničkih uređaja (Gainsbury, 2015). Brojna istraživanja (Kowalski i sur., 2009; Hinduja i Patchin, 2008; Šimić, 2022; Frankel i sur., 2018; Parrado-González i sur., 2023; González-Bueso i sur., 2021) pokazala su da adolescenti uključeni u rizična ponašanja na internetu imaju veću vjerojatnost da će razviti zdravstvene, psihološke, socijalne i financijske probleme. Osim toga, kao jedan od rizičnih čimbenika koji doprinose upuštanju u rizična ponašanja putem interneta, ističe se podložnost adolescenata vršnjačkom pritisku (Baumgartner i sur., 2011). Povezanost vršnjačkog pritiska i upuštanje u rizična ponašanja na internetu može se objasniti pomoću teorije društvenih normi, prema kojoj

percepcije i uvjerenja adolescenata koja imaju o rizičnim ponašanjima na internetu njihovih vršnjaka može utjecati na njihovu odluku da se i sami uključe u rizična ponašanja na internetu (Baumgartner i sur., 2011).

Zbog veće osjetljivosti na vršnjački pritisak i pojačane uporabe interneta, adolescenti se nerijetko upuštaju u rizična ponašanja na internetu. Često rizična ponašanja na internetu prethode delinkventnom ponašanju (Ajduković i sur., 2019), zbog čega je važno pravovremeno prepoznati takva ponašanja kod adolescenata, raditi na njihovom suzbijanju i pružiti podršku adolescentima tijekom tog procesa.

2. Adolescencija

2.1. Definiranje pojma adolescencije

Adolescencija predstavlja razdoblje prijelaza između djetinjstva i odrasle dobi (Berk, 2005). Drugim riječima, to je vrijeme prijelaza iz nezrelosti djetinjstva u odraslu u dob, ali zadaci i izazovi odrasle dobi još uvijek nisu savladani (Kuzman, 2009). Razdoblje adolescencije odvija se između početka puberteta i odrasle dobi. Početak i kraj adolescencije ovisi o spolu i društveno-ekonomskim te kulturalnim čimbenicima. Adolescencija najčešće započinje između 11. i 13. godine pojavom sekundarnih spolnih karakteristika i traje do ranih 20-tih godina (najšire dobne granice su od 11. do 25. god.) (Berk, 2005). Kraj adolescencije teže je odrediti zato što je više određen psihološkim i socijalnim čimbenicima nego što je određen tjelesnim promjenama (Rudan, 2004). Često se adolescenciju opisuje kao vrlo turbulentno razdoblje jer se u tom periodu događaju intenzivne tjelesne, kognitivne, emocionalne i socijalne promjene (Berk, 2005). Također, adolescencija predstavlja i razdoblje u kojem se mladi postupno odvajaju od svojih roditelja, ali još uvijek nisu pronašli svoju ulogu u društvu zbog čega je nerijetko i vrlo stresno razdoblje (Kuzman, 2009).

Prema Zloković i Vrcelj (2010), adolescencija je period „ranjivosti“ i mnogih rizika, kao i period tijekom kojeg mladi na različite načine nastoje ostvariti neovisnost od svojih roditelja upuštajući se u rizična ponašanja (npr. rana stupanja u seksualne odnose, konzumiranje alkohola, duhana, opijata i dr.). Perry i Pauletti (2011) navode da je adolescencija nemilosrdno razdoblje tijekom kojeg se adolescenti suočavaju s brojim izazovima poput nagle promjene njihovog tijela, formiranje novih vrsta odnosa, upravljanje seksualnim interesima i planiranje akademske budućnosti. Havighurst (1972) navodi 8 razvojnih zadataka u adolescenciji: (1) prihvaćanje fizičkog izgleda i briga o svome tijelu, (2) postizanje novih i zrelih odnosa s vršnjacima oba spola te stjecanje novih socijalnih vještina, (3) usvajanje maskuline ili feminine

uloge, (4) postizanje emocionalne neovisnosti od roditelja i drugih odraslih, (5) pripremanje za profesionalno djelovanje i postizanje ekonomske neovisnosti, (6) pripremanje za brak i obiteljski život, (7) postati socijalno dogovorna osoba i prihvatiti društvene vrijednosti, (8) usvajanje sustava vrijednosti i etičkih načela. Jedan od najvećih i najtežih zadataka u adolescenciji je izgradnja vlastitog identiteta (Berk, 2005). Izgradnja vlastitog identiteta ovisi o brojnim individualnim i društvenim čimbenicima, a pri traženju i izgradnji istog značajnu ulogu imaju vršnjačke grupe (Tanti i sur., 2011, prema Đuranović, 2014). Snažna identifikacija s grupom pomaže adolescentima pri oblikovanju identiteta i izgradnji samopoštovanja (Tanti i sur., 2011, prema Đuranović, 2014). Kako se neovisnost od obitelji povećava tako se pažnja adolescenata sve više preusmjerava prema grupi vršnjaka i aktivnostima vršnjaka. U vršnjačkim grupama, adolescenti nastoje zadovoljiti svoju potrebu za pripadanjem, razumijevanjem, sigurnošću, zabavom, ljubavlju i samoostvarivanjem (Đuranović, 2014). Međutim, često su mladi, kako bi bili prihvaćeni u željenoj grupi, skloni konformirati se, odnosno odustati od svojih želja i stavova za volju grupe ili promijeniti svoje ponašanje kako bi ono bilo u skladu s pravilima grupe (Kuzman, 2009). Pritisци vršnjaka mogu biti različiti, od načina provođenja slobodnog vremena do eksperimentiranja s alkoholom i drogama (Kuzman, 2009). Također, važno je napomenuti da je za razdoblje adolescencije karakteristično preuzimanje rizika, impulzivnost, samoistraživanje i povećana seksualna znatiželja (Koreniš i Billick, 2014).

S obzirom na brojne razvojne zadatke i izazove s kojima se adolescenti susreću, može se reći da je adolescencija vrlo intenzivan i stresan period. Osim toga, izražena je potreba za izgradnjom vlastitog identiteta pri čemu je važna grupna identifikacija jer se adolescenti ugledaju na uzore iz svoje okoline koji nisu njihovi roditelji. Uz to, postoji povećana sklonost impulzivnog djelovanja i upuštanja u rizična ponašanja.

3. Rizična ponašanja

3.1. Definiranje pojma rizična ponašanja

Mnogi stručnjaci, poput pedagoga, psihologa i sociologa, koji proučavaju ponašanje djece i mladih još uvijek se susreću s teškoćama i nedoumicama prilikom definiranja i klasificiranja pojma kao što su rizična socijalna ponašanja (Đuranović, 2014). U posljednje vrijeme se sve češće koristi izraz *rizična ponašanja* (Bašić i Ferić, 2004). U literaturi se koriste i termini poput: smetnje ponašanja, poremećaji u ponašanju, društveno neprihvatljivo ponašanje, asocijalno ponašanje, devijantno ponašanje, abnormalno ponašanje, ometajuće ponašanje, delinkventno ponašanje, djeca s teškoćama u ponašanju i sl. (Đuranović, 2014). Međutim, svaki od navedenih izraza ima svoju definiciju ili više njih koje ovise o znanstvenom

području. U psihologiji se poremećaji u ponašanju definiraju kao poremećaj kojeg karakterizira stalan obrazac ponašanja kojima se ugrožavaju prava drugih ili krše društvene norme koje su prikladne za određenu razvojnu dob (Wenar, 2003).

Irwin (1990; prema Igra i Irwin, 1996) definira rizična ponašanja kao ponašanja koja osoba dobrovoljno poduzima, pri čemu su posljedice neizvjesne, a imaju po zdravlje negativne ishode. Prema Jessoru (1991) rizična ponašanja su ona koja potencijalno ugrožavaju ne samo fizičko, već i psihosocijalno zdravlje adolescenta. Upuštanje u rizična ponašanja može narušiti proces ostvarivanja razvojnih zadataka i ispunjavanja predviđenih društvenih uloga, a samim time ugrožena je i priprema za prijelaz iz adolescencije u odraslu dob (Jessor, 1991). Prema Ajduković i suradnicama (2008) rizična ponašanja ne podrazumijevaju kršenje zakona, ali često prethode delinkventnom ponašanju ili se pojavljuju uz njega te predstavljaju rizik za fizičko i psihosocijalno zdravlje (npr. bježanje iz škole, konzumacija alkohola, upuštanje u rizična spolna ponašanja). Pojam delinkventno ponašanje odnosi se na ponašanja mladih koja su zakonom zabranjena (Šućur, 2004; prema Šincek, 2007). Takvo ponašanje uključuje različite oblike ponašanja kojima se krši zakon kao što su uništavanje imovine, sitne krađe, teži fizički napadi, prijetnje oružjem i sl. (Lacković-Grgin, 2006). Prema navedenom, može se zaključiti da nisu sva rizična ponašanja nužno devijantna, ali sva devijantna ponašanja su rizična. Nadalje, Bašić (2009) navodi da se rizična ponašanja često javljaju uz neka druga rizična ponašanja. Drugim riječima, ukoliko mlada osoba ima sklonost određenom problemskom ponašanju, često sudjeluje i u drugim problemskim ponašanjima.

S obzirom da adolescencija predstavlja razdoblje eksperimentiranja, adolescenti se nerijetko upuštaju u različite aktivnosti. Neki oblici rizičnih ponašanja su konzumacija duhana, alkohola i opijata, upuštanje u rizična seksualna ponašanja, delinkvencija, vršnjačko nasilje i dr. (Đuranović, 2014). U novije vrijeme sve češće se istražuju oblici rizičnih ponašanja na internetu.

3.2. Internet, rizične situacije i rizična ponašanja na internetu

U posljednjih dvadeset godina, uporaba interneta i virtualna komunikacija postali su sastavni dio svakodnevnog života mladih (Vejmelka i sur., 2017). Lako dostupni elektronički uređaji poput računala, tableta i pametnih telefona omogućili su adolescentima brojne prilike za komuniciranje, povezivanje, dijeljenje i pristupanje raznim informacijama i sadržajima na internetu (George i sur., 2020; prema Savoia i sur., 2021). Prema Državnom zavodu za statistiku (2023) dobna skupina koja najviše koristi internet u Hrvatskoj su upravo mladi od 16 do 24

godine. Prema Childwise istraživanju (2017; prema Madigan i sur., 2018) djeca i mladi u dobi od 5-16 godina u prosjeku provode 6.5 sati dnevno na računalima, tabletima, pametnim telefonima i /ili konzolama videoigara što je u prosjeku 50 sati tjedno.

S povećanjem provedenog vremena ispred ekrana dolazi i do povećane uporabe interneta i društvenih mreža, kao i povećane izloženosti istima (Madigan i sur., 2018). Internet može biti vrlo koristan za mlade jer, osim što pruža mnogobrojne informacije, može im pomoći prilikom učenja kako bi bolje savladali određeno gradivo i kako bi ostvarili pozitivne društvene interakcije (Madigan i sur., 2018). Ipak, može se reći kako je ključna uloga interneta ispunjavanje emocionalnih i komunikacijskih potreba adolescenata jer olakšava proces povezivanja adolescenata s vršnjacima i pojedincima bez roditeljskog nadzora (Savoia i sur., 2021). Međutim, internet je relativno nov i još uvijek slabo reguliran entitet što može dovesti adolescente u opasnost ili ih izložiti neželjenim situacijama, a isto tako, oni sami mogu sudjelovati i poticati neprimjerena ponašanja na internetu (Madigan i sur., 2018).

Rizične situacije s kojima se adolescenti mogu susresti na internetu svrstane su u tri skupine: (1) „rizik sadržaja“ (engl. *content risk*) koji se odnosi na izloženost korisnika potencijalnim štetnim sadržajima, (2) „rizik kontakta“ (engl. *contact risk*) koji se odnosi na aktivnosti korisnika i komunikaciju s poznatim ili nepoznatim osobama koje mogu biti potencijalno opasne za korisnika i (3) „komercijalni rizik“ (engl. *commercial risk*) koji se odnosi na situacije u kojima komercijalne organizacije pokušavaju iskoristiti korisnika (Schilder i sur., 2015). Rizične situacije na internetu često uključuju heterogeni skup namjernih i nenamjernih iskustava koje povećavaju vjerojatnost da će se korisnik izložiti i/ili pronaći u opasnosti (Staksrud i Livingstone, 2009). Navedene situacije uključuju susret s pornografskim sadržajem, samoozljeđivanjem, nasilnim sadržajem i sadržajem punim mržnje i neprikladan ili potencijalno ugrožavajući kontakt putem vrbovanja (engl. *online grooming*). Osim toga, u takve situacije uključuje se i problematično ponašanje među vršnjacima odnosno vršnjačko nasilje putem interneta (Staksrud i Livingstone, 2009). U sklopu *EU Kids Online* projekta, Hasebrink i suradnici (2008) analizirali su stvarna iskustva mladih u 21-oj Europskoj državi i predstavili model prema kojem se rizici odnose na negativna iskustva koja mogu proizaći iz interakcija između komunikatora (pojam se odnosi na entitet ili pojedinca koji je uključen u proces stvaranja i/ili dijeljenja sadržaja ili usuge; to mogu biti platforme, organizacije ili pojedinci koji pružaju sadržaj ili uslugu s kojima korisnik stupa u interakciju), sadržaja/usluga koje se pružaju i korisnika. Drugim riječima, negativna iskustva mogu proizaći iz interakcije između onih koji pružaju sadržaj i/ili usluge i korisnika koji koristi taj sadržaj i/ili usluge. Kako bi došlo do

navedene interakcije, potrebno je zadovoljiti dva uvjeta – pristup i uporaba interneta (Hasebrink i sur., 2008). Pristup internetu je obavezan uvjet za svako negativno ili pozitivno iskustvo na internetu, pri čemu se pristup sam po sebi može smatrati „rizikom“. Uporaba interneta je također ključan uvjet za svako negativno ili pozitivno iskustvo jer što mladi dulje koriste internet i njegove usluge, veća je vjerojatnost da će doživjeti iste (Hasebrink i sur., 2008). Prema prethodno navedenom, model pretpostavlja interakciju između komunikacijskih motiva i uloga djeteta na internetu iz čega je izvedena klasifikacija prikazana u Tablici 1. (Hasebrink i sur., 2008).

Tablica 1. *Klasifikacija rizičnih situacija na internetu kod djece*

	Komercijalni interesi	Agresija	Seksualnost	Vrijednosti/ideologija
Sadržaj – dijete kao primatelj	Oglašavanje, iskorištavanje osobnih informacija	Nasilni sadržaj	Pornografski ili nepoželjni seksualni sadržaj	Pristrane i lažne informacije i savjeti (npr. lijekovi), rasizam,
Kontakt – dijete kao sudionik	Sofisticiranije iskorištavanje, praćenje osobnih informacija	Biti zlostavljan, uznemiravan, uhođen	Biti vrbovan, upoznavanje nepoznatih osoba	Biti izložen dezinformacijama i nepoželjnim uvjerenjima
Ponašanje – dijete kao akter	Ilegalna preuzimanja, slanje uvredljivih poruka vršnjacima, kockanje	Činiti nasilje putem interneta, <i>happy slapping</i>	Kreiranje i objavljivanje pornografskog sadržaja	Širiti dezinformacije, pružati savjete (npr. razgovor o samoubojstvu ili anoreksiji)

Napomena: naslovi redaka odnose se na komunikacijske uloge djece, a naslovi stupaca odnose se na motive koji dovode do rizika. Svaka ćelija sadrži primjere za specifični rizik koji proizlazi iz interakcije između motivacije i uloge djeteta (Hasebrink i sur., 2008).

Nadalje, Del Rio i suradnici (2010; prema García i sur., 2014) rizike na internetu dijele na pasivne i aktivne rizike. Pasivni rizici s kojima se mladi susreću odnose se na nedobrovoljno izlaganje neprimjerenom sadržaju i situacije u kojima su mladi žrtve nedobronamjernih korisnika (npr. primanje pornografskog sadržaja, snimki nasilja, kao i vršnjačkog nasilja,

sadržaji koji veličaju devijantna ponašanja, rasizam, poremećaje u prehrani, seksualno uznemiravanje i dr.) S druge strane, aktivni rizici odnose se na radnje koje mladi rade dobrovoljno i namjerno (Del Rio i suradnici, 2010; prema García i sur., 2014). U ovu kategoriju ubrajamo ponašanja kao što su pretraživanje neprikladnih sadržaja poput pornografije, online kockanja, nezakonito preuzimanje glazbe i filmova, internetsko uznemiravanje, uključujući i seksualno uznemiravanje, dijeljenje informacija, privatnih slika i videozapisa druge osobe u svrhu ugrožavanja fizičkog i psihičkog integriteta te osobe (Del Rio i suradnici, 2010, prema Garcia i sur., 2014).

Prema podacima istraživanja *EU Kids Online 2020* (Smahel i sur., 2020) u prosjeku 25% djece (promatrani dobni raspon je bio od 9 do 16 godina) je doživjelo nekakav problem i/ili uznemiravanje na internetu, pri čemu je za Hrvatsku taj postotak iznosio 14% (napomena: navedena iskustva pokrivaju različite vrste problema povezanih s internetom – od ozbiljnijih poput internetskog zlostavljanja do nekih manje ozbiljnijih poput tehnoloških poteškoća). Ispitivanjem spolnih razlika, prosjek dječaka koji su izjasnili da su bili uznemireni i/ili uznemiravani prilikom korištenja interneta iznosio je 23%, dok je za djevojke iznosio 26% (Smahel i sur., 2020). Dobna skupina koja je u prosjeku imala najviše negativnih iskustava bila je dobna skupina od 15 do 16 godina, pri čemu je prosjek iznosio 34%, 14% više u odnosu na mlađe dobne skupine (Smahel i sur., 2020). U istraživanju Livingstonea i suradnika (2014), mladi su naveli pornografski i nasilni sadržaj kao dva najviše uznemiravajuća sadržaja. Nadalje, Savoia i suradnici (2021) istraživanjem su pokazali da mladi najčešće nailaze na slike nasilja (32%), zatim na seksualne sadržaje (31%) i na sadržaje vršnjačkog nasilja (29%).

Nadalje, kada je riječ o rizičnim aktivnostima na internetu, uočene su spolne razlike (Notten i Nikken, 2014). Za razliku od adolescentica, adolescenti se češće namjerno izlažu seksualno eksplicitnom sadržaju (Peter i Valkenburg, 2006; prema Notten i Nikken, 2014). Isto tako, pokazano je da adolescenti češće sudjeluju u rizičnom ponašanju povezanom s komunikacijom i češće otkrivaju svoje osobne podatke online (Fogel i Nehmad, 2009, prema Notten i Nikken, 2014). S druge strane, adolescentice češće izjašnjavaju da su prilikom komunikacije putem interneta doživjele neželjene situacije u odnosu na adolescente (Baumgartner, 2013; prema Notten i Nikken, 2014). Nadalje, Đuraković i suradnice (2014) istraživanjem nasilja putem interneta pokazale su da adolescenti značajno više doživljavaju i čine nasilje putem interneta u odnosu na adolescentice. Iako pojedini istraživači (Smith i sur., 2008; Hinduja i Patchini, 2008; prema Đuraković i sur., 2014) nisu utvrdili spolne razlike u doživljavanju i činjenju nasilja putem interneta, novija istraživanja (Welrave i Heriman, 2011; Akbulut i Eristi, 2011; sve

prema Đuraković i sur., 2014) pokazuju na postojanje spolnih razlika, pri čemu mladići češće doživljavaju i čine nasilje putem interneta u odnosu na djevojke.

4. Vršnjački pritisak

4.1. Definiranje pojma vršnjački pritisak

Odnosi s vršnjacima postaju sve važniji tijekom adolescencije zbog čega adolescenti nerijetko prihvaćaju karakteristike vršnjaka čiju naklonost traže. Isto tako, kod adolescenata raste potreba da čine ono što vršnjaci traže od njih (Dishion i Dodge, 2005). U suvremenoj se literaturi pojmovi utjecaj vršnjaka i vršnjački pritisak definiraju na različite načine. Lashbrook (2000) definira vršnjački pritisak kao specifičan oblik vršnjačkog utjecaja koji dovodi do konformizma u mišljenju i ponašanju. Prema Berndtu i Laddu (1989) vršnjački pritisak predstavlja utjecaj grupe na pojedinca koji se očituje kroz pozitivno potkrepljenje za one koji se konformiraju s grupom i/ili kroz kazne za one koji se opiru istom. Prema navedenom, zaključuje se da je vršnjački pritisak predstavlja uži konstrukt u odnosu na pojam vršnjačkog utjecaja.

Ako se vršnjački utjecaj promatra kao širi konstrukt, razlikuje se pet oblika vršnjačkog utjecaja, pri čemu je, prema Brownu i Larsonu (2009), vršnjački pritisak najčešće prepoznati oblik (ostali oblici vršnjačkog utjecaja su: 1) modeliranje stavova ili ponašanja, 2) neprijateljsko ponašanje, 3) osnaživanje ponašanja i 4) stvaranje prilika). Vršnjački pritisak odnosi se na izravni pokušaj članova grupe da nametnu određena ponašanja ili stavove (Brown i Larson, 2009). Prema Santoru i suradnicima (2000), vršnjački pritisak je subjektivni osjećaj pritiska, nagovaranja ili izazivanja od strane drugih pojedinaca da se uključi u određena ponašanja. Prema navedenom, kada govorimo o vršnjačkom pritisku, može se reći da osoba može biti direktno i indirektno nagovorena na određeno ponašanje i/ili aktivnost. Brown i suradnici (1986) ističu četiri temeljne karakteristike vršnjačkog pritiska kod adolescenata: (1) višedimenzionalnost (percipiranje vršnjačkog pritiska u različitim područjima života), (2) višesmjernost (pritisak da se određeno ponašanje izvrši ili izbjegne), (3) postoji i prema pozitivnim i prema negativnim ponašanjima i (4) promjenjiv je kroz adolescenciju. Nadalje, vršnjački pritisak se ističe kao jedan od rizičnih čimbenika koji doprinose razvoju poremećaja u ponašanju (npr. delinkvencija) (Bašić, 2009). Rezultati istraživanja koja je proveo Maxwell (2002) s adolescentima u dobi od 12 do 17 godina vezano uz rizične aktivnosti (pušenje, konzumiranje alkohola, žvakanje duhana, pušenje marihuane i stupanje u spolni odnos) ukazuju kako će se prosječni adolescent dva puta češće uključiti u rizična ponašanja ukoliko i njegovi prijatelji istovremeno pokazuju takva ponašanja.

Jedna od teorija koja objašnjava podložnost adolescenata vršnjačkom pritisku je teorija društvenih normi (Baumgartner i sur., 2011). Prema navedenoj teoriji pretpostavlja se da se utjecaj vršnjaka temelji na vjerovanjima adolescenata o normama koje prevladavaju među njihovim vršnjacima (Berkowitz, 2005, prema Baumgartner i sur., 2011). Općenito, društvene norme mogu se podijeliti na deskriptivne i injuktivne. Deskriptivne društvene norme odnose se na percepciju adolescenata o količini i učestalosti određenih rizičnih ponašanja među vršnjacima. S druge strane, injuktivne društvene norme odnose se na uvjerenja adolescenata o odobravanju određenog ponašanja među vršnjacima (Borsari i Carey, 2003; prema Baumgartner i sur., 2011). I deskriptivne i injuktivne norme subjektivna su uvjerenja adolescenata o ponašanjima i odobravanju njihovih vršnjaka, stoga mogu se temeljiti na pogrešnoj percepciji društvenih normi (Prentice i Miller, 1996; prema Baumgartner i sur., 2011). Nadalje, kao jedan od razloga zbog kojeg adolescenti popuštaju pod pritiscima je strah od odbacivanja, a što je taj strah veći, to je veća sklonost popuštanja pod vršnjačkim pritiskom (Bastašić, 1995). Prema Lebedina-Manzoni i sur., (2008) podložnost vršnjačkom pritisku odnosi se na sve ono što adolescent poduzima kako bi stekao odobravanje od vršnjaka ili izbjegao negativne posljedice. Važno je napomenuti da taj pritisak ne mora biti izravna prijetnja, već može biti suptilan manifestirajući se kroz promjene u ponašanju grupe prema pojedincu ovisno o tome djeluje li on u skladu s očekivanjima grupe ili ne. Prema navedenom, često su adolescenti spremni prihvatiti percipirane norme grupe samo kako ne bi bili neprihvaćeni ili izbačeni iz društva, iako se nužno ne slažu s tim normama i stilovima ponašanja članova grupe. Lebedina-Manzoni i suradnici (2008) navode da se najčešće u pozadini takvog ponašanja krije manjak samopouzdanja i osjećaj manje vrijednosti. Prema navedenom, adolescente koji su nesigurniji i povodljiviji, vršnjaci lakše navode na činjenje različitih oblika rizičnog i neprimjerenog ponašanja poput bježanja s nastave, kockanja, konzumacije alkohola, duhana i sl. Osim toga, treba uzeti u obzir da odabir vršnjačke grupe kojoj će se adolescent priključiti u velikoj mjeri ovisi o njegovim individualnim karakteristikama odnosno karakteristikama ličnosti (Đuranović, 2014). Stoga, važno je uzeti u obzir da adolescent samostalno donosi odluku o tome hoće li se priključiti vršnjačkoj grupi koja promiče pozitivne obrasce ponašanja ili onoj koja promiče rizična ponašanja (Đuranović, 2014).

5. Vršnjački pritisak i rizična ponašanja na internetu

Teorija društvenih normi pretpostavlja da vršnjaci imaju utjecaj na uključenost adolescenata u rizična ponašanja (Berkowitz, 2005; prema Sasson i Mesch, 2014). Takve norme ne određuju samo način na koji će se pojedinac odijevati i ponašati, već određuju i vrste medija

koje će koristiti i način na koji će ti mediji utjecati na njegove stavove i ponašanja (Sasson i Mesch, 2014). Tako su Baumgartner i suradnici (2011) utvrdili da su adolescenti, koji su pretpostavljali da se njihovi prijatelji upuštaju u rizično seksualna ponašanja na internetu, bili skloniji i sami se upuštati u takve aktivnosti. Park i suradnici (2011), istraživanjem namjera objavljivanja osobnih videozapisa na internetu, pokazali su pozitivnu povezanost između namjere da se objavi videozapis i percipiranja vršnjaka da čine isto. Isto tako, Wang i McClung (2011) istraživali su povezanost percipiranih društvenih normi i vjerojatnost nezakonitog preuzimanja datoteka, pjesama, filmova i sl., te su pokazali da postoji pozitivna povezanost između navedenih konstrukata. Nekoliko istraživanja pokazalo je da su injuktivne društvene norme najutjecajniiji čimbenik koji pridonosi rizičnom ponašanju na internetu, naročito vršnjačkom nasilju putem interneta i rizičnim seksualnim ponašanjima na internetu (Baumgartner i sur., 2010; Heirman i Walrave, 2012, prema Sasson i Mesch, 2014). Sasson i Mesch (2014) potvrdili su prethodno navedene nalaze navodeći da adolescenti, koji se upuštaju u rizična ponašanja na internetu, vjeruju da njihovi prijatelji odobravaju takva ponašanja. Međutim, Baumgartner i suradnici (2011) pokazali su da je učinak deskriptivnih normi bio utjecajniiji u predviđanju rizičnih seksualnih ponašanja na internetu. Istraživanja vršnjačkog pritiska i kockanja putem interneta kod adolescenata (León-Jariego i sur., 2019; Zhai i sur., 2017) pokazala su važnost i injuktivnih i deskriptivnih društvenih normi prilikom upuštanje u kockanje putem interneta. Važno je napomenuti kako je većina navedenih studija istraživala povezanost između društvenih normi i rizičnog ponašanja na internetu, kao i učinak društvenih normi na rizična ponašanja na internetu. Međutim, rizična ponašanja mogu imati podjednak učinak na percepcije društvenih normi (Baumgartner i sur., 2011).

Prema teoriji društvenih normi, percipirane društvene norme ne temelje se na točnim procjenama ponašanja vršnjaka, već na pogrešnim percepcijama (Baumgartner i sur., 2011). Navedeno se može objasniti pomoću teorije kognitivne disonance i efektom lažnog konsenzusa (Baumgartner i sur., 2011). Kako bi izbjegli/smanjili kognitivnu disonancu (psihološka neugoda prouzrokovana neslaganjem relevantnih kognitivnih elemenata) kada se upuštaju u rizična ponašanja na internetu, adolescenti mogu opravdavati svoje ponašanje tvrdnjom da i njihovi prijatelji čine istu stvar (Festinger, 1957, prema Baumgartner i sur., 2011). Preuveličavanjem broja prijatelja koji se također upuštaju u ista ponašanja, adolescent umanjuje moguće negativne posljedice takvog ponašanja (Festinger, 1957, prema Baumgartner i sur., 2011). Prema navedenom, adolescent može normalizirati svoje ponašanje na način da odobrava ponašanja koja su u skladu s njegovim ponašanjem i percepcijom i osuđuje ponašanja vršnjaka

koja su suprotna od njegovog (Baumgartner i sur., 2011). Nadalje, navedene pogrešne percepcije mogu dovesti do efekta lažnog konsenzusa (sklonost ljudi da precjenjuju stupanj u kojem se drugi slažu s njihovim mišljenjem, ponašanjem i stavovima) (Ross i sur., 1977, prema Baumgartner i sur., 2011). Sukladno tome, moguće je da adolescenti, koji se upuštaju u rizična ponašanja na internetu, opravdavaju svoje ponašanje tako što precjenjuju norme svojih vršnjaka (Sasson i Mesch, 2014). Prema navedenom, percepcija društvenih deskriptivnih i injuktivnih normi i efekt lažnog konsenzusa mogu biti i prediktori i posljedice uključenosti adolescenata u rizična ponašanja na internetu (Lewis i sur., 2007, prema Baumgartner i sur., 2011).

5.1. Vršnjačko nasilje putem interneta

Jedno od najučestalijih rizičnih ponašanja mladih na internetu je nasilje putem interneta (engl. *cyber-violence*), a poseban oblik takvog ponašanja je vršnjačko nasilje putem interneta ili vršnjačko elektroničko nasilje (engl. *cyberbullying*) (Šincek i sur., 2017). Nasilje putem interneta predstavlja širi konstrukt i odnosi se na različite oblike nasilnog, zlostavljačkog ili štetnog ponašanja korištenjem informacijskom i komunikacijskom tehnologijom (kao što su internet, društvene mreže, aplikacije za razmjenu poruka i sl.) (Hanewald, 2008). Različiti autori navode različite oblike nasilja putem interneta pa tako Willard (2007) navodi osam različitih oblika nasilja putem interneta: (1) vrijeđanje, (2) uznemiravanje, (3) ogovaranje i klevetanje, (4) lažno predstavljanje, (5) javno razotkrivanje, (6) obmanjivanje, (7) isključivanje i (8) uhođenje putem interneta. Hanewald (2008) navodi još govor mržnje i seksualno uznemiravanje kao oblike nasilja putem interneta.

Najistraživaniji oblik nasilja putem interneta je vršnjačko nasilje putem interneta (Peterson i Densley, 2017; prema Šincek i sur., 2017). Vršnjačko nasilje putem interneta definira se kao agresivno, namjerno i opetovano ponašanje prema pojedincima ili grupi putem interneta koristeći elektroničke uređaje (npr. pametni telefon), a usmjereno je prema pojedincima koji se ne mogu lako braniti (Kowalski i sur., 2009). Prema Willard (2007) vršnjačko nasilje odnosi se na sve oblike komunikacijskih aktivnosti pojedinca ili grupe putem interneta s ciljem ponižavanja, zadirkivanja ili prijetnje drugom djetetu. Također, vršnjačko nasilje putem interneta obuhvaća i slanje prijetećih i zlonamjernih poruka te izradu internetskih stranica na kojima se nalazi sadržaj kojim se omalovažava vršnjaka (Willard, 2007). Važno je napomenuti da postoje brojne definicije nasilja putem interneta i njegovih srodnih konstrukata poput vršnjačkog nasilja putem interneta, pri čemu su često nedosljedne (Šincek i sur., 2017). Razlog tome je taj što se koriste različiti kriteriji za definiranje nasilja na internetu i vršnjačkog nasilja putem interneta. Tako su nekim definicijama nasilja na internetu, kao i vršnjačkog

nasilja putem interneta, obuhvaćena samo određena ponašanja (npr. verbalno uznemiravanje), dok je nekim definicijama obuhvaćen širi spektar ponašanja (npr. objavljivanje omalovažavajućeg sadržaja, širenje lažnih informacija, prijetnje i dr.). Uspoređujući vršnjačko nasilje putem interneta i tradicionalno vršnjačko nasilje (ono „licem u lice“), kao glavna razlika navodi se medij u kojem se nasilje odvija (Đuraković i sur., 2014). Tradicionalno vršnjačko nasilje odvija se na fizičkom mjestu (najčešće u školama). Nasuprot tome, vršnjačko nasilje putem interneta može se dogoditi bilo kad i bilo gdje te se nastavlja i nakon što se žrtva vrati iz škole. Elementi koji su im zajednički su namjera povređivanja, ponavljanje napada, neravnoteža moći i osjećaj žrtve da je bespomoćna i nezaštićena (Đuraković i sur., 2014).

Brojna istraživanja pokazala su da vršnjački pritisak ima važnu ulogu u promicanju vršnjačkog nasilja putem interneta (Duffy i Nesdale, 2009; Festl i sur., 2013; Hinduja i Patchin, 2013; Pabian i Vandebosch, 2014, sve prema Piccoli i sur., 2020). Istraživanja također pokazuju da adolescenti, koji percipiraju da će im se vršnjačka skupina prije priklonit, nego što će ih osudit zbog navedenog ponašanja, pokazuju visoke razine namjere u uključivanje u vršnjačko nasilje putem interneta (Heirman i Walrave, 2012; Hinduja i Patchin, 2013, sve prema Piccoli i sur., 2020). Iste nalaze dobili su i Sasson i Mesch (2014) navodeći da injuktivne društvene norme imaju utjecaj na sudjelovanje u vršnjačkom nasilju putem interneta. Slično tome, što je veća percipirana podrška grupe za sudjelovanje u vršnjačkom nasilju putem interneta, veća je učestalost uključenosti u vršnjačko nasilje putem interneta kao počinitelj (Pabian i Vandebosch, 2014, prema Piccoli i sur., 2020). Nadalje, Piccoli i suradnici (2020) istraživanjem su pokazali što je viši vršnjački pritisak, to je razina počinjena vršnjačkog nasilja putem interneta viša. Moguće objašnjenje je da se adolescenti oslanjaju na percipirane društvene norme za usmjeravanje ponašanja u vezi s vršnjačkim nasiljem putem interneta, naročito ako nemaju puno znanja o primjerenom ponašanju u virtualnom prostoru (Piccoli i sur., 2020). Shim i Shin (2016) istraživali su učinak interakcije između stava prema vršnjačkom nasilju putem mobilnih aplikacija za komunikaciju (engl. *mobile instant messengers*; MIMs) i pritiska vršnjačke skupine. Istraživanjem, Shim i Shin (2016) pokazali su da adolescenti s izrazito negativnim stavom prema vršnjačkom nasilju putem MIM-a, nisu sudjelovali u nasilju, bez obzira na vršnjački pritisak. Nasuprot tome, adolescenti s neutralnim ili pozitivnim stavom prema vršnjačkom nasilju i visokim vršnjačkim pritiskom češće su se uključivali u nasilničko ponašanje, nego oni s niskim pritiskom (Shim i Shin, 2016). Osim toga, muški i stariji adolescenti češće su sudjelovali u nasilju putem MIM-a kao počinitelji, nego djevojke i mlađi adolescenti (Shim i Shin, 2016). Kako bi objasnili ulogu vršnjačkog pritiska kao moderatora

između stava prema nasilju putem MIM-ova i sudjelovanju u nasilju putem MIM-ova, Shim i Shin (2016) navode da postoji vjerojatnost da se adolescenti, koji sebe doživljavaju podložnijima visokoj razini vršnjačkog pritiska, uključuju u nasilje putem MIM-ova kako bi zadržali osjećaj pripadnosti grupi podupiranjem uvjerenja, stavova i vrijednosti grupe.

Bhat (2008; prema Piccoli i sur., 2020) navodi da je više od 40% američkih adolescenata žrtva vršnjačkog nasilja putem interneta. Kada je riječ o državama europskog kontinenta, Hasebrink i suradnici (2009, prema Piccoli i sur., 2020) navode da je 18% djece i mladih iskusilo vršnjačko nasilje putem interneta. Rezultatima *EU Kids Online projekta* pokazalo se da je 19% djece i mladih doživjelo vršnjačko nasilje putem interneta (Lobe i sur., 2011; prema Piccoli i sur., 2020). DeHue i suradnici (2008; prema Đuraković i sur., 2014) istraživanjem su pokazali da 16% mladih sudjeluje u vršnjačkom nasilju putem interneta, a 23% je doživjelo vršnjačko nasilje putem interneta. U istraživanju Smahela i suradnika (2020) manje od desetine djece i mladih izvještavalo je o nasilnom ponašanju putem interneta. Istražujući spolne razlike u činjenju vršnjačkog nasilja putem interneta istraživanja nisu pružila jednoznačne rezultate. Prema nekim istraživanjima (npr. Keith i Martin, 2005) utvrđeno je kako su djevojke sklonije činjenju vršnjačkog nasilja putem interneta jer je riječ o relacijskoj ili verbalnoj agresiji, dok veći broj drugih istraživanja (npr. Aricak i sur., 2008; Smith, 2012; Walrave i Heirman, 2011; Wang i sur., 2009; Baroncelli i Ciucci, 2014; Guarini i sur., 2012; Palermi i sur., 2017; sve prema Piccoli i sur., 2020) pronalazi kako su adolescenti češći počinitelji internetskog nasilja. Navedeni nalaz potvrdili su i Piccoli i suradnici (2020) u svom istraživanju. Isto tako, brojna istraživanja (npr. DeHue i sur., 2008; Hinduja i Patchin, 2008; Menesini, Griezeli i sur., 2012; Nocentini i Camodeca, 2013; Smith i sur., 2008; Williams i Guerra, 2007; Ybarra i Mitchell, 2004; prema Piccoli i sur., 2020) ne pronalaze spolne razlike u činjenju ovog oblika nasilja. Li (2006) navodi kako ne postoje spolne razlike među žrtvama različitih oblika nasilja, ali napominje da je veći broj mladića u ulozi počinitelja nasilnih ponašanja putem interneta u odnosu na djevojke. Nadalje, Garcia i suradnici (2014) istraživanjem su utvrdili značajne razlike među dobnim skupinama u percepciji različitih situacija povezanih s vršnjačkim nasiljem putem interneta, pri čemu adolescenti u dobi od 15 do 17 godina jasnije prepoznaju navedene situacije od mlađih adolescenata. Navedeno su potvrdila i brojna druga istraživanja, navodeći da što su adolescenti stariji, to je veća vjerojatnost da će sudjelovati u internetskom nasilju (Hinduja i Patchin, 2008; Kowalski i Limber, 2007; Ybarra, i sur., 2007; Ybarra i sur., 2006, prema Piccoli i sur., 2020). Međutim, dodatna istraživanja pokazala su kako su mlađi adolescenti bili skloniji uključiti se u nasilnička ponašanja putem interneta (DeHue i sur., 2008;

Ševčíková i Šmahel, 2009, prema Piccoli i sur., 2020). Steffgen i suradnici (2011; prema Piccoli i sur., 2020) pokazali su istraživanjem da nema povezanosti između dobi adolescenata i činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta. Navedeni nalaz potvrdili su istraživanjem i Piccoli i suradnici (2020) navodeći da dob sudionika nije prediktor činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta.

Osim toga, Bilić i suradnici (2014; prema Đuraković i sur., 2014) istraživanjem vršnjačkog nasilja putem interneta kod učenika sedmih i osmih razreda utvrdili su najčešće oblike nasilja, a to su: (1) sramoćenje na forumu ili društvenim mrežama (38,4%), (2) objavljivanje sramotnih slika (32,4%) i (3) uznemiravanje slanjem poruka putem e-pošte ili SMS-a (29,9%). Važno je napomenuti kako su različiti rezultati istraživanja posljedica različitih metodoloških pristupa i nedosljednih definicija vršnjačkog nasilja putem interneta (Tokunga, 2011; prema Đuraković i sur., 2014).

5.2. Posljedice vršnjačkog nasilja putem interneta

Istraživanja (npr. Smith i sur., 2013; Klarić, 2014) su pokazala da žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta imaju povećanu sklonost ka razvoju psihičkih poteškoća poput anksioznosti, depresije i socijalne izolacije. Također, Kowalski i sur. (2009) navode nisko samopoštovanje, frustraciju i suicidalne misli kao posljedice vršnjačkog nasilja putem interneta. Šincek (2021) navodi i stres kao posljedicu vršnjačkog nasilja putem interneta, pri čemu je stres veći među adolescentima koji su žrtve i onima koji su i počinitelji i žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta u odnosu na počinitelje i promatrače. Prisutne su i psihosomatske smetnje poput glavobolje i insomnije. Nadalje, adolescenti koji se nalaze u ulozi i nasilnika i žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta imaju veće psihosocijalne poteškoće u odnosu na neuključene vršnjake ili one koji samo čine ili doživljavaju takvo ponašanje (Kowalski i sur., 2009). Osim toga, vršnjačko nasilje putem interneta može imati dugoročne posljedice na školski i akademski uspjeh i svakodnevno funkcioniranje pojedinca (Hinduja i Patchin, 2008). Mnoga istraživanja pokazuju da vršnjačko nasilje putem interneta negativno utječe na školski uspjeh, što se može manifestirati kroz izbjegavajuća i izolirajuća ponašanja (npr. izbjegavanje škole i školskih obaveza, izoliranje od prijatelja), slabije školske rezultate, smanjenu pažnju i sl. (Hinduja i Patchin, 2008). S obzirom na intenzivno korištenje digitalnih platformi među mladima, nasilje putem medija dodatno produbljuje osjećaj nemoći i bespomoćnosti (Klarić, 2014). Osim toga, istraživanja su pokazala da su mladi, suočeni s ovakvim oblicima zlostavljanja, često manje skloni traženju pomoći ili prijavljivanju nasilja iz straha od osude ili dodatnog maltretiranja

(Ercegovac, 2016). Nedostatak podrške ili nedostatak adekvatnih mehanizama zaštite može dodatno pogoršati situaciju i produbiti psihološke posljedice internetskog nasilja. Dodatno, uznemiravanje putem interneta može imati i socijalne posljedice, stvarajući prepreke za izgradnju zdravih interpersonalnih odnosa (Field, 2004). Ovaj oblik nasilja ne ograničava se samo na virtualni svijet već može imati i direktni utjecaj na svakodnevni život mladih, što ukazuje na potrebu za holističkim pristupom u rješavanju ovog problema. Takav pristup podrazumijeva razmatranje svih rizičnih čimbenika koji doprinose javljanju ovog problema, kao i zaštitnih čimbenika koji mogu pomoći u njegovoj prevenciji. Kako bi implementacija takvog pristupa bila uspješna potrebno je educirati djecu i roditelje o tome što je vršnjačko nasilje putem interneta, kako ga prepoznati i reagirati i koje su posljedice takvog nasilja. Osim toga, u sklopu informatičke nastave važno je educirati djecu i mlade o sigurnom i odgovornom korištenju interneta, kao i o posljedicama zlouporabe istoga. Nadalje, važno je jačati socijalne i emocionalne vještine djece i mladih te poticati razvoj empatije. Također, važnu ulogu imaju i državne institucije i zakonodavna vlast razvijanjem i implementiranjem zakona i politike koja je usmjerena na zaštitu djece i mladih od nasilja putem interneta u svrhu smanjenja istog.

5.3. Seksting

Kada se govori o rizičnim ponašanjima adolescenata na internetu, često se spominju rizična seksualna ponašanja na internetu. Rizična seksualna ponašanja na internetu definiraju se kao aktivna uključenost u seksualne aktivnosti na internetu koje mogu imati negativne posljedice za pojedinca (Baumgartner i sur., 2010). Jedno od najistraživanijih oblika rizičnih seksualnih ponašanja adolescenata na internetu je seksting (drugi oblici su: (1) nagovaranje na neželjene seksualne radnje (engl. *unwanted solicitations*), (2) vrbovanje ili mamljenje (engl. *online grooming*; proces kojim se potencijalni seksualni zlostavljač upoznava i zbližava s djetetom/mladom osobom i zadobiva njegovo/njezino povjerenje s ciljem seksualnog iskorištavanja), (3) zlostavljanje, (4) traženje seksualnog partnera) (Hartikainen i sur., 2021).

Seksting se može definirati kao slanje, primanje i/ili prosljeđivanje seksualno eksplicitnih poruka, pri čemu poruka može biti u obliku teksta, fotografije ili videozapisa (Šimić, 2022). Prema Calvert (2009, prema Šimić, 2022) seksting se može podijeliti na primarni, sekundarni i tercijalni. Primarni seksting odnosi se na slanje seksualnog sadržaja drugima. Sekundarni seksting odnosi se na situacije u kojima netko drugi, često bez pristanka, šalje poruke seksualnog sadržaja na kojima se ne nalazi osoba koja šalje seksualni sadržaj (Sesar i Dodaj, 2020, prema Šimić, 2022). Tercijalni seksting naziva se još i osvetničkim sekstingom, a podrazumijeva dijeljenje seksualnih materijala (fotografija i/ili videozapisa) bivšeg

partnera/ice bez njegovog/njezinog pristanka. Nadalje, Barrense-Dias i suradnici (2017, prema Šimić, 2022) navode aktivni i pasivni seksting, pri čemu aktivni podrazumijeva slanje ili primanje eksplicitnog sadržaja, a pasivni primanje eksplicitnog sadržaja samog tvorca poruke ili primanje od treće osobe.

Baumgartner i suradnici (2011) pokazali su da deskriptivne i injuktivne društvene norme mogu utjecati na upuštanje adolescenata u rizična seksualna ponašanja na internetu (u ovom slučaju seksting), pri čemu su se deskriptivne norme pokazale utjecajnije. Sukladno tome, adolescenti koji su vidjeli svoje prijatelje da sudjeluju u sekstingu (npr. šalju eksplicitne slike ili videozapise) vjerojatno će i sami sudjelovati takvom ponašanju. Međutim, Sasson i Mesch (2014) istraživanjem su pokazali da injuktivne društvene norme više utječu na rizična seksualna ponašanja na internetu, u ovom slučaju seksting. Prema navedenom, čak i ako adolescenti ne misle da njihovi prijatelji sudjeluju u sekstingu, mogu imati implicitne pretpostavke o mišljenjima svojih prijatelja o navedenom ponašanju. Sukladno tome, adolescenti će sudjelovati u sekstingu ako vjeruju da njihovi prijatelji odobravaju takvo ponašanje (Sasson i Mesch, 2014). Nadalje, Razi i suradnici (2020, prema Hartikainen i sur., 2021) navode da adolescenti teže odbijaju zahtjeve za sekstingom kada ih to traže poznanici nego stranci. Van Ouytsel i suradnici (2017; prema Hartikainen i sur., 2021) također navode da ukoliko prijatelji, romantični partneri ili popularni vršnjaci odobravaju seksting kao prihvatljivo ponašanje, postoji veća vjerojatnost da će adolescenti sudjelovati u takvom ponašanju. Hartikainen i suradnici (2021) istraživanjem su potvrdili prethodno navedene nalaze navodeći da pritisak prijatelja, romantičnih partnera i popularnih vršnjaka utječe na donošenje odluke adolescenata o sekstingu, pri čemu je utjecaj romantičnih partnera bio najizraženiji. S obzirom da su romantični odnosi adolescentima važni, bili su spremni upustiti se u seksting kako bi udovoljili svom partneru, čak i ako se nisu osjećali spremno za to (Hartikainen i sur., 2021). S obzirom da se seksting smatra sastavnim dijelom adolescentskog iskustva među adolescentima, pritisak da se upuštaju u takvo ponašanje može biti suptilan (Hartikainen i sur., 2021). Tako, na primjer, adolescenti nerijetko spominju situacije u kojima je njihov partner bio razočaran jer ne žele sudjelovati u sekstingu. Također, često bi pitali svoje prijatelje trebaju li se upustiti u takvo ponašanje samo kako bi zadržali svog partnera (Hartikainen i sur., 2021). Isto tako, bio je prisutan strah od odbacivanja u slučaju da odluče ne sudjelovati u sekstingu te ako to i učine da se drugoj osobi neće sviđati njihove fotografije. Kod nekih adolescenata je došlo i do prekida veze uslijed odbijanja sudjelovanja u sekstingu (Hartikainen i sur., 2021).

Strassberg i suradnici (2013, prema Eleuteri i sur., 2017) proučavali su učestalost sekstinga među 606 srednjoškolaca, pri čemu su pokazali da 20% svih sudionika barem jednom poslao fotografiju seksualno eksplicitnog sadržaja, a barem dvostruko njih je primilo seksualno eksplicitne fotografije. Značajno više muškaraca (49,7%) nego žena (30,9%) izjavilo je da je primilo poruku seksualnog sadržaja (Strassberg i sur., 2013, prema Eleuteri i sur., 2017). Isto tako, Cassidy i suradnici (2012) navode da muškarci imaju veću tendenciju slanja seksualnih i pornografskih slika. Ispitujući dobne razlike, Strassberg i suradnici (2013; prema Eleuteri i sur., 2017) pokazali su da su mlađi adolescenti (26,5%) primali i slali poruke seksualnog sadržaja više nego stariji adolescenti (9,2%), dok među adolescenticama nije bilo značajne razlike. Također, 5,9% adolescentica i 4,4% adolescenata smatrali su seksting osobnim izborom (Strassberg i sur., 2013, prema Eleuteri i sur., 2017). Nadalje, preko 25% svih sudionika prosljedilo je slike koje su primili drugima, pri čemu je 50,4% adolescentica i 33,9% adolescenata smatralo da to nije u redu činiti (Strassberg i sur., 2013, prema Eleuteri i sur., 2017). U longitudinalnom istraživanju Englander i McCoy (2017; prema Eleuteri i sur., 2017), velik broj adolescenata izjavio je da su prijavili da su njihove seksualno eksplicitne fotografije obavljene bez njihovog pristanka nakon što su prekinuli s romantičnim partnerom. Žrtve osvetničke pornografije pretežno su bile adolescentice koje su slale fotografije seksualnog sadržaja zbog pritiska romantičnog partnera (Englander i McCoy, 2017, prema Eleuteri i sur., 2017).

5.4. Posljedice sekstinga

Posljedice sekstinga mogu biti dugotrajne i štetne za mentalno zdravlje pojedinca (Šimić, 2022). Dake i suradnici (2012) navode da osobe, koje su žrtve uznemiravanja putem sekstinga, pokazuju veću sklonost depresiji i anksioznosti, kao i većoj stopi suicida. Frankel i suradnici (2018) pokazali su da postoji negativna povezanost između sekstinga i mentalnog zdravlja. Sukladno tome, adolescenti koji su razmjenjivali seksualne sadržaje s vršnjacima bili su skloniji simptomima depresije i pokušaja suicida (Frankel i sur., 2018). Također, pojedina istraživanja navode na postojanje pozitivne povezanosti između depresije i sekstinga (Van Ousel i sur., 2014; Frankel i sur., 2018; Englander, 2019). Chaudhary i suradnici (2017, prema Šimić, 2022) navode da adolescenti koji sudjeluju u sekstingu imaju veću vjerojatnost za razvoj depresije i simptoma anksioznosti, nego adolescenti koji ne sudjeluju u sekstingu. Može se pretpostaviti kako su adolescenti sa simptomima depresije skloniji sudjelovanju u sekstingu bez razmišljanja o mogućim posljedicama (Šimić, 2022). Isto tako, Englander (2019) je istraživanjem potvrdio povezanost sekstinga i anksioznosti. Adolescenti sa simptomima

anksioznosti skloniji su slati sekstove kako bi ostvarili trajniji odnos ili poboljšali odnos s partnerom (Englander, 2019). Nadalje, velike količine stresa također su povezane sa sekstingom, naročito kod adolescenata koji su u njemu aktivno sudjelovali, npr. šaljući osobne fotografije jer su u stalnom strahu gdje će te fotografije završiti (Klettke i sur., 2019, prema Šimić, 2022). Često se takve fotografije koriste kao sredstvo kojim se čini vršnjačko nasilje putem interneta. Cabassa i Baumann (2013, prema Šimić, 2022) navode i emocionalne negativne posljedice poput niskog samopouzdanja, povlačenja u sebe i zlouporabe alkohola i psihoaktivnih tvari. S druge strane, pojedina istraživanja (Hasinof, 2015; Levine, 2013; Parker i sur., 2013) navode na postojanje pozitivnih posljedica sekstinga. Seksting može pospješiti komunikaciju među parovima te doprinijeti uzajamnom povjerenju (Parker i sur., 2013).

5.5. Kockanje putem interneta

Istraživači koji se bave istraživanjem rizičnih ponašanja mladih posljednjih desetljeća posebnu pažnju pridaju istraživanju kockanja putem interneta među mladima (Montiel i sur., 2021). Kockanje je aktivnost kojom osoba ulaže neku vrijednost, najčešće novac, u određeni događaj neizvjesnog ishoda s nadom da će ostvariti dobitak (Petry, 2001; prema Dodig i Ricijaš, 2011). Kockanje putem interneta ili online kockanje (engl. *internet gambling, online gambling*) odnosi se na različite aktivnosti klađenja i igranja igara na sreću koja se nude putem računala, tableta, pametnih telefona i sl. Kada se govori o kockanju putem interneta, Gainsbury (2015) navodi da se ne radi o posebnoj vrsti kockanja, već samo o pristupačnijem i dostupnijem „klasičnom“ kockanju (offline; odlazak na maloprodajna mjesta i sl.). Ono što razlikuje „klasično“ kockanje i kockanje putem interneta je praktičnost i lakša dostupnost koju kockanje putem interneta pruža (Gainsbury, 2015). Brunelle i suradnici (2012) navode nekoliko čimbenika koji doprinose privlačnosti kockanju putem interneta, a to su anonimnost, laka pristupačnost i dostupnost (mogućnost kockanja kod kuće ili na radnom mjestu) te strukturalne karakteristike (poput osvjjetljenja, boja, zvučnih efekata i sl.). Nadalje, kockanje putem interneta može se promatrati na kontinuumu u rasponu od povremenog, rekreacijskog ili socijalnog kockanja (kockanje koje nema negativne posljedice za osobu) preko rizičnog kockanja do problematičnog i patološkog kockanja (poremećaj koji narušava svakodnevni život osobe) (Montiel i sur., 2021). Osim toga, glavni oblici kockanja putem interneta među adolescentima su poker, blackjack, bingo i sportsko klađenje (Brunelle i sur., 2012).

U istraživanjima kockanja među adolescentima, također postoje nalazi o povezanosti društvenih normi i upuštanje adolescenata u kockanje, u ovom slučaju kockanje putem interneta. Langhinrichsen-Rohling i suradnici (2004) pokazali su da postoji povezanost između

podložnosti vršnjačkog pritiska i kockanju, pri čemu se mladi koji su podložniji vršnjačkom pritisku češće upuštaju u kockanje. Nadalje, León-Jariego i suradnici (2019) pokazali su povezanost između injuktivnih društvenih normi i kockanja, pri čemu su se češće upuštali u kockanje adolescenti koji su bili uvjereni da njihovi vršnjaci odobravaju takvo ponašanje. Također, pokazalo se da adolescenti, čiji vršnjaci kockaju, češće se i sami upuštaju u kockanje (Zhai i sur., 2017). Parrado-González i suradnici (2023) ispitali su ulogu društvenih normi u prvom iskustvu s kockanjem i kockanjem putem interneta kod adolescenata. Rezultati istraživanja pokazali su pozitivnu povezanost između injuktivnih i deskriptivnih društvenih normi i prvim iskustvom s kockanjem i kockanjem putem interneta kod adolescenata (Parrado-González i sur., 2023). Sukladno navedenom, veća je vjerojatnost da će adolescenti započeti s kockanjem putem interneta ukoliko njihovi vršnjaci kockaju putem interneta (Parrado-González i sur., 2023). Isto tako, veća je vjerojatnost da će adolescenti, čija vršnjačka grupa odobrava kockanje putem interneta, započeti s takvim ponašanjem (Parrado-González i sur., 2023). Nasuprot tome, Parrado-González i suradnici (2023) istraživanjem su pokazali negativnu povezanost između problematičnog vršnjačkog kockanja i prvim iskustvom s kockanjem. Drugim riječima, ukoliko netko od vršnjaka ima problem s kockanjem, manja je vjerojatnost da će mlada osoba započeti s kockanjem (Parrado-González i sur., 2023). Dobiveni nalaz može poslužiti u prevenciji kockanja putem interneta na način da se u preventivne programe uključe informacije o mogućim rizicima i negativnim posljedicama problematičnog kockanja (Parrado-González i sur., 2023).

Kockanje putem interneta uglavnom je ilegalna aktivnost do 18. godine (zakonska dob ovisi o zemlji i vrsti kockanja). Unatoč tome, kockanje putem interneta vrlo je često aktivnost među adolescentima. Prema González-Bueso i suradnicima (2021) kockanje putem interneta je nešto rijede u odnosu na „klasično“ kockanje, pri čemu zastupljenost kockanja putem interneta kod adolescenata varira između 0,2% i 12,3%, a njih 2,5% – 5,6 % ispunjava kriterije rizičnog kockanja. Prema King i suradnicima (2020; prema Montiel i sur., 2021) 40% – 70% adolescenata kocka, pri čemu 5% – 15% kocka putem interneta. Olason (2009; prema Griffiths i Parke, 2010) je proveo dva istraživanja ispitujući kockanje i kockanje putem interneta među adolescentima, pri čemu je u drugom istraživanju 57% adolescenata kockalo, a njih 24% kockalo je putem interneta. Osim toga, adolescenti (37%) su znatno češće kockali putem interneta u odnosu na adolescentice (11,5%)(Olason, 2009; prema Griffiths i Parke, 2010). Također, Olason (2009; prema Griffiths i Parke, 2010) je ispitao i prevalenciju problematičnog kockanja i kockanja putem interneta među adolescentima, pri čemu je prevalencija

problematičnog kockanja u drugom istraživanju iznosila 2,2%, a problematičnog kockanja putem interneta 7,5%. Brunelle i suradnici (2009; prema Griffiths i Parke, 2010) istraživanjem su pokazali da je 37% vremena provedenog kockanjem putem interneta bilo s prijateljima. Prva iskustva s kockanjem putem interneta događaju se najčešće u srednjoj adolescenciji u dobi od 15 do 17 godina (Parrado-González i sur., 2023). Livazović i Bojčić (2019) navode da su mlađi punoljetni (18-25 god.) rizična dobna skupina kada je riječ o mogućem razvoju problematičnog kockanja putem interneta.

5.6. Posljedice kockanja putem interneta

Kockanje putem interneta može imati negativne psihološke i socijalne posljedice za adolescente poput anksioznosti, depresije, niskog samopoštovanja, narušenih obiteljskih, prijateljskih i romantičnih odnosa. (Parrado-González i sur., 2023). Također, kockanje putem interneta ima i negativne financijske posljedice (Parrado-González i sur., 2023). Većina adolescenata povremeno kocka putem interneta zbog čega ne doživjavaju značajne probleme, ali s obzirom da predstavljaju ranjivu populaciju, povremeno kockanje putem interneta može prerasti u problematično ili čak patološko kockanje putem interneta (Livazović i Bojčić, 2019). Prema Dijagnostičkom i statističkom priručniku (DSM-5) za mentalne poremećaje, patološko kockanje ili ovisnost o kockanju prepoznato je kao poremećaj kontrole impulsa (American Psychiatric Association, 2013; prema Montiel i sur., 2021). Patološko kockanje karakterizira ponavljajuće problematično kockanje koje dovodi do klinički značajnog pogoršanja te uključuje financijske probleme i probleme socijalnog funkcioniranja. Također se mogu javiti i fizički i psihološki problemi impulsa (American Psychiatric Association, 2013; prema Montiel i sur., 2021). Problematično kockanje odnosi se na subklinički oblik poremećaja (Lorains i sur., 2011; prema Montiel i sur., 2021). Nadalje, s obzirom na laku pristupačnost i dostupnost kockanja putem interneta pojedini autori (Effertz i sur., 2018; Yazdi i Katzian, 2017; sve prema Montiel i sur., 2021) navode da adolescenti koji kockaju putem interneta imaju veću vjerojatnost da će razviti ovisnost o kockanju u odnosu na „klasično“ kockanje. Sukladno navedenom, nekoliko istraživanja su pokazala (Choliz i sur., 2019; Effertz i sur., 2018; Griffiths i sur., 2009; Volberg i sur., 2018; sve prema Montiel i sur., 2021) da adolescenti koji kockaju putem interneta imaju tri do osam puta veću vjerojatnost da će njihovo ponašanje prerasti u problematično kockanje putem interneta, u odnosu na adolescente koji ne kockaju putem interneta. Također, uz ovisnost o kockanju, mogu se javiti i druge ovisnosti poput ovisnosti o drogama i alkoholu (González-Bueso i sur., 2021).

6. Prevencija rizičnih ponašanja na internetu

S obzirom da su prethodno navedena istraživanja pokazala da su deskriptivne i injuktivne vršnjačke norme bile prediktori rizičnih ponašanja na internetu (npr. prethodno opisana seksualna rizična ponašanja i nasilje putem interneta), potencijalne prevencije trebale bi se temeljiti na navedenim normama. Nekoliko istraživanja (Schroeder i Prentice, 1998; Berkowitz, 2005; sve prema Baumgartner i sur., 2011) pokazalo je da su intervencije, koje su bile usmjerene na percepciju adolescenata o vršnjačkim normama, bile uspješne. Navedene prevencije općenito uključuju podizanje svijesti o potencijalnom precjenjivanju ponašanja vršnjaka (Baumgartner i sur., 2011). Sukladno tome, ukazivanjem adolescentima da su njihove percepcije ponašanja njihovih prijatelja preuveličane i pokazivanjem da se većina njih tako ne ponaša, može smanjiti utjecaj vršnjačkih normi (Baumgartner i sur., 2011). Osim podizanja svijesti o mogućim pogrešnim percepcijama, potrebno je podizati svijest i o mogućim posljedicama rizičnih ponašanja putem interneta (Field, 2004). Isto tako, potrebno je educirati adolescente o sigurnosti na internetu, pravilima i regulativama, kao i sankcijama za počinitelja (Field, 2004). Nadalje, važnu ulogu imaju i roditelji. Eisenberg i suradnici (2005) navode kako pozitivno i podržavajuće roditeljstvo smanjuje sklonost adolescenata ka rizičnim ponašanjima u odnosu na stroga roditeljska ponašanja. Sukladno tome, roditelji mogu razgovarati sa svojim adolescentima o rizičnim ponašanjima na internetu na načine koji podržavaju autonomiju (Eisenberg i sur., 2005). Također, važna je i uloga nastavnika u educiranju i osvješćivanju adolescenata i roditelja o rizičnim ponašanjima na internetu i posljedicama istih (Klarić, 2004).

7. Zaključak

Zadnjih dvadesetak godina uočava se povećana uporaba interneta među adolescentima. Adolescencija predstavlja razdoblje prilagodbe, odrastanja, osamostaljivanja i težnje za izgradnjom vlastitog identiteta. Navedeno razdoblje predstavlja i razdoblje eksperimentiranja za adolescente zbog čega se često upuštaju u rizična ponašanja. S obzirom da je u posljednjih nekoliko godina internet postao sastavni dio života adolescenata, sve češće su u fokusu istraživanja rizična ponašanja putem interneta. Rizične situacije s kojima se adolescenti mogu susresti su „rizik sadržaja“, „rizik kontakta“ i „komercijalni rizik“. Neke od situacija s kojima se adolescenti susreću na internetu su pornografski i nasilni sadržaji, vrbovanje i sl. Isto tako, adolescenti mogu namjerno sudjelovati u određenim situacijama odnosno ponašanjima poput sekstinga ili internetskog nasilja. Valja napomenuti da su mladi u adolescenciji posebno osjetljivi na vršnjački pritisak. Jedna od teorija koja objašnjava podložnost adolescenata vršnjačkom pritisku je teorija društvenih normi. Razlikuju se deskriptivne i injuktivne

društvene norme. Istraživanja provedena u ovom području ukazuju na povezanost između deskriptivnih i injuktivnih normi i rizičnih ponašanja putem interneta, naročito kada su u pitanju vršnjačko nasilje putem interneta, seksting i kockanje putem interneta. Većina rezultata u istraživanjima spolnih i dobnih razlika u činjenju i doživljavanju vršnjačkog nasilja putem interneta su nedosljedna, stoga su potrebna daljnja istraživanja. Nadalje, u radu navedeni nalazi istraživanja pokazali su kako postoji negativna povezanost između sekstinga i mentalnog zdravlja, kao i pozitivna povezanost depresije i sekstinga. Isto tako, žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta u većem su riziku za razvijanjem mentalnih poremećaja poput depresije i anksioznosti, a često su prisutne i psihosomatske teškoće. Također, adolescenti koji kockaju putem interneta u većem su riziku za razvijanjem ovisnosti o kockanju putem interneta. S obzirom na pokazani utjecaj društvenih normi, prevencije se najčešće usmjeravaju na podizanje svijesti o rizičnim ponašanjima na internetu i posljedicama istog. Također, važnu ulogu u prevenciji imaju roditelji i nastavnici educirajući adolescente o mogućim negativnim posljedicama rizičnih ponašanja.

8. Literatura

- Ajduković, M., Ručević, S. i Šincek, D. (2008). Istraživanje rasprostranjenosti rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih u urbanim sredinama – dodatni poticaj za ciljanu prevenciju. *Dijete i društvo*, 10(1-2), 27-47.
- Bastašić, Z. (1995). *Pubertet i adolescencija*. Zagreb: Školska knjiga
- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga
- Bašić, J. i Ferić, M. (2004). Djeca i mladi u riziku – rizična ponašanja. U J. Bašić, N. Koller-Trbović i S. Uzelac (Ur.), *Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja* (str. 57-71). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Baumgartner, S. E., Valkenburg, P. M. i Peter, J. (2010). Unwanted online sexual solicitation and risky sexual online behavior across the lifespan. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31(6), 439–447.
- Baumgartner, S. E., Valkenburg, P. M. i Peter, J. (2011). The influence of descriptive and injunctive peer norms on adolescents' risky sexual online behavior. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 14(12), 753–758.
- Berk, L. (2005). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Berndt, T.J. i Ladd, G.W. (1989). Peer relationships in child development. New York: Wiley & Sons, Inc.
- Brown, B. B. i Larson, J. (2009). Peer Relationships in Adolescence. U R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of Adolescent Psychology* (str. 74-103). John Wiley & Sons, Inc.
- Brown, B. B., Clasen, D. R. i Eicher, S. A. (1986). Perceptions of peer pressure, peer conformity dispositions, and self-reported behavior among adolescents. *Developmental Psychology*, 22(4), 521–530.
- Brunelle, N., Leclerc, D., Cousineau, M., Dufour, M., Gendron, A. i Martin, I. (2012). Internet gambling, substance use, and delinquent behavior: An adolescent deviant behavior involvement pattern. *Psychology of Addictive Behaviors*, 26(2), 364–370.
- Cassidy, W., Brown, K. i Jackson, M. (2012). ‘Under the radar’: Educators and cyberbullying in schools. *School Psychology International*, 33(5), 520–532.
- Dake, J. A., Price, J. H., Maziarz, L. i Ward, B. (2012). Prevalence and correlates of sexting behavior in adolescents. *American Journal of Sexuality Education*, 7(1), 1–15.
- Dishion, T. J. i Dodge, K. A. (2005). Peer contagion in interventions for children and Adolescents: Moving towards an understanding of the ecology and dynamics of change. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(3), 395–400.
- Dodig, D. i Ricijaš, N. (2011). Obilježja kockanja zagrebačkih adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (1), 103-125.
- Državni zavod za statistiku (2023). *Primjena informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT) u kućanstvima i kod pojedinaca u 2023*. Priopćenje, LIII(2.3.2.)
- Đuraković, S.J., Šincek, D. i Tomašić Humer, J. (2014). Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na vinkovačkim srednjoškolcima. *Život i škola*, LX (32), 61-73.
- Đuranović, M. (2014). Rizično socijalno ponašanje adolescenata u kontekstu vršnjaka. *Školski Vjesnik*, 63, 119–132.
- Eisenberg, N., Zhou, Q., Spinrad, T. L., Valiente, C., Fabes, R. A. i Liew, J. (2005). Relations among positive parenting, children’s effortful control, and externalizing problems: a Three-Wave longitudinal study. *Child Development*, 76(5), 1055–1071.

- Eleuteri, S., Saladino, V. i Verrastro, V. (2017). Identity, relationships, sexuality, and risky behaviors of adolescents in the context of social media. *Sexual and Relationship Therapy*, 32(3–4), 354–365.
- Englander, E. (2019). What do we know about sexting, and when did we know it? *Journal of Adolescent Health*, 65(5), 577–578.
- Ercegovac, I. R. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski Vjesnik : Časopis Za Pedagogijsku Teoriju I Praksu*, 65(2), 251–271.
- Field, E. (2004). *Živjeti bez nasilja: kako pomoći djeci da izađu na kraj s zadirivanjem i nasiljem*. Naklada Kosinj.
- Forko, M. i Lotar, M. (2012). Izlaganje adolescenata riziku na nagovor vršnjaka - važnost percepcije sebe i drugih. *Kriminologija i socijalna*, 20(1), 35–47.
- Frankel, A. S., Bass, S. B., Patterson, F., Dai, T. i Brown, D. (2018). Sexting, Risk Behavior, and Mental Health in Adolescents: An Examination of 2015 Pennsylvania Youth Risk Behavior Survey data. *Journal of School Health*, 88(3), 190–199.
- Gainsbury, S. M. (2015). Online Gambling Addiction: the Relationship Between Internet Gambling and Disordered Gambling. *Current addiction reports*, 2(2), 185–193.
- García, B. C., De Ayala López, M. L. i Jiménez, A. G. (2014). *The risks faced by adolescents on the Internet: minors as actors and victims of the dangers of the Internet*.
- González-Bueso, V., Santamaría, J. J, Fernández, D., Montero, E., Baño, M., Jiménez-Murcia, S., del Pino-Gutiérrez, A. i Ribas, J. (2021). Preferences on Online Gambling Activities among Adolescents: A Review. *Journal of Psychiatry and Mental Disord*, 6(1), 10–33.
- Griffiths, M. D. i Parke, J. (2010). Adolescent gambling on the internet: a review. *PubMed*, 22(1), 59–75.
- Hanewald, R. (2008). Confronting the pedagogical challenge of cyber safety. *Australian Journal of Teacher Education*, 33(3), 1-16.
- Hartikainen, H., Razi, A. i Wisniewski, P. (2021). 'If You Care About Me, You'll Send Me a Pic' - Examining the Role of Peer Pressure in Adolescent Sexting. In *Companion Publication of the*

2021 Conference on Computer Supported Cooperative Work and Social Computing (pp. 67-71).

Hasebrink, U., Livingstone, S. i Haddon, L. (2008). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*. London: EU Kids Online (Deliverable 3.2.).

Hasinoff, A. (2015). How to have great sext: consent advice in online sexting tips. *Communication and Critical/Cultural Studies*, 13(1), 58–74.

Havighurst, R. J. (1972). *Developmental tasks and education* 3d ed. New York: McKay

Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129-156.

Igra, V. i Irwin, C. E. (1996). Theories of adolescent Risk-Taking Behavior. In *Issues in clinical child psychology* (str. 35–51).

Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12(8), 597-605.

Keith, S., i Martin, M. E. (2005). Cyber-bullying: Creating a culture of respect in a cyber world. *Reclaiming children and youth*, 13(4), 224.

Klarić, D. (2014). *Prepoznaj i djeluj. Savjetnik za prevenciju ovisnosti i nasilja u djece i mladih*. Školska knjiga.

Korenis, P. i Billick, S. B. (2014). Forensic implications: adolescent sexting and cyberbullying. *Psychiatric Quarterly*, 85(1), 97–101.

Kowalski, R. M., Limber, S. P. i Agatston, P. W. (2009). *Cyber bullying: Bullying in the Digital Age*. John Wiley & Sons.

Kuzman, M. (2009). Adolescencija, adolescenti i zaštita zdravlja. *Medicus*, 18, 155–172.

Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap

Langhinrichsen-Rohling, J., Rohde, P., Seeley, J. R. i Rohling, M. L. (2004). Individual, family, and peer correlates of adolescent gambling. *Journal of Gambling Studies*, 20(1), 23–46.

Lashbrook, J. T. (2000). Fitting in: exploring the emotional dimension of adolescent peer pressure. *PubMed*, 35(140), 747–757.

- Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M. i Ricijaš, N. (2008). *Podložnost vršnjačkom pritisku i samopoštovanje kod studenata*. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 44 (1), 77-92.
- León-Jariego, J. C., Parrado-González, A. i Ojea-Rodríguez, F. J. (2019). Behavioral intention to gamble among adolescents: Differences between Gamblers and Non-gamblers—Prevention recommendations. *Journal of Gambling Studies*, 36(2), 555–572.
- Levine, D. (2013). Sexting: a terrifying health risk . . . or the new normal for young adults? *Journal of Adolescent Health*, 52(3), 257–258.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools: A Research of Gender Differences. *School Psychology International*, 27, 157–170.
- Li, Q. (2010). Cyberbullying in High Schools: A Study of Students' Behaviour and Beliefs about This New Phenomenon, *Journal of Aggression, Maltreatment, and Trauma*, 19(4), 372-392.
- Livazović, G. i Bojčić, K. (2019). Problem gambling in adolescents: what are the psychological, social and financial consequences? *BMC Psychiatry* 19, 308.
- Livingstone, S., Kirwil, L., Ponte, C. i Staksrud, E. (2014). In their own words: What bothers children online? *European Journal of Communication*, 29(3), 271–288.
- Madigan, S., Villani, V., Azzopardi, C., Laut, D., Smith, T., Temple, J. R., Browne, D. i Dimitropoulos, G. (2018). The Prevalence of Unwanted online Sexual exposure and Solicitation among Youth: A Meta-Analysis. *Journal of Adolescent Health*, 63(2), 133–141.
- Maxwell, K. A. (2002). Friends: The role of Peer Influence across adolescent risk Behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(4), 267–277
- Mcbride, J. i Derevensky, J. (2012). Internet gambling and risk-taking among students: An exploratory study. *Journal of Behavioral Addictions*, 1(2), 50–58.
- Montiel, I., Ortega-Barón, J., Basterra-González, A., González-Cabrera, J. i Machimbarrena, J. M. (2021). Problematic online gambling among adolescents: A systematic review about prevalence and related measurement issues. *Journal of behavioral addictions*, 10(3), 566–586.
- Moreno, M. A. i Kolb, J. (2012). Social networking sites and adolescent health. *Pediatric Clinics of North America*, 59(3), 601–612.
- Notten, N. i Nikken, P. (2014). Boys and girls taking risks online: A gendered perspective on social context and adolescents' risky online behavior. *New Media & Society*, 18(6), 966–988

- Park, N., Jung, Y. i Lee, K. M. (2011). Intention to upload video content on the internet: The role of social norms and ego-involvement. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1996–2004
- Parker, T. S., Blackburn, K. M., Perry, M. S. i Hawks, J. M. (2013). Sexting as an Intervention: Relationship satisfaction and motivation Considerations. *The American Journal of Family Therapy*, 41(1), 1–12.
- Parrado-González, A., Fernández-Calderón, F., Newall, P. W. i León-Jariego, J. C. (2023). Peer and parental social norms as Determinants of gambling initiation: A Prospective study. *Journal of Adolescent Health*, 73(2), 296–301.
- Perry, D. G. i Pauletti, R. E. (2011). Gender and adolescent development. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 61–74.
- Piccoli, V., Carnaghi, A., Grassi, M., Stragà, M. i Bianchi, M. (2020). Cyberbullying through the lens of social influence: Predicting cyberbullying perpetration from perceived peer-norm, cyberspace regulations and ingroup processes. *Computers in Human Behavior*, 102, 260–273.
- Quayle, E. i Newman, E. (2015). The role of sexual images in online and offline sexual behaviour with minors. *Current Psychiatry Reports*, 17, 1-6.
- Rudan, V. (2004). Normalni adolescentni razvoj. *Medix: Specijalizirani Medicinski Dvomjesečnik*, 10(52), 36–39.
- Santor, D. A., Messervey, D., & Kusumakar, V. (2000). Measuring peer pressure, popularity, and conformity in adolescent boys and girls: predicting school performance, sexual attitudes, and substance abuse. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(2), 163–182.
- Sasson, H. i Mesch, G. (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 33, 32–38.
- Savoia, E., Harriman, N. W., Su, M., Cote, T. i Shortland, N. (2021). Adolescents' exposure to online risks: gender disparities and vulnerabilities related to online behaviors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11), 5786.
- Schilder, J. D., Brusselaers, M. B. J. i Bogaerts, S. (2015). The effectiveness of an intervention to promote awareness and reduce online risk behavior in early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(2), 286–300.

- Shim, H., i Shin, E. (2016). Peer-group pressure as a moderator of the relationship between attitude toward cyberbullying and cyberbullying behaviors on mobile instant messengers. *Telematics and Informatics*, 33(1), 17–24.
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dekova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S. i Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. i Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 49(4), 376–385.
- Smith, P. K., Steffgen, G., i Sittichai, R. R. (2013). The nature of cyberbullying, and an international network. In *Cyberbullying through the new media* (str. 3-19). Psychology Press.
- Staksrud, E. i Livingstone, S. (2009). Children and Online Risk. *Information, Communication & Society*, 12(3), 364–387.
- Šimić, K. (2022). Seksting među adolescentima. *Acta Iadertina*, 18(2), 309–322.
- Šincek, D. (2007). Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(1), 119-141.
- Šincek, D. (2021). The revised version of the Committing and Experiencing Cyber-Violence Scale and its relation to psychosocial functioning and online behavioral problems. *Societies*, 11(3), 107.
- Šincek, D., Duvnjak, I. i Milić, M. (2017). Psychological Outcomes of Cyber-Violence on Victims, Perpetrators and Perpetrators/Victims. *Hrvatska Revija Za Rehabilitacijska Istraživanja*, 53(2), 98–110.
- Uzelac, S. (1995). *Osnove socijalne edukologije mladih s poremećajima u socijalnom ponašanju: (socijalnopedagoški aspekt)*. Zagreb: Sagena.
- Van Ouytsel, J., Van Gool, E., Ponnet, K. i Walrave, M. (2014). Brief report: The association between adolescents' characteristics and engagement in sexting. *Journal of Adolescence*, 37(8), 1387–1391.
- Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena Istraživanja*, 26(1), 59–78.

- Wang, N. X. i McClung, S. R. (2011). Toward a detailed understanding of illegal digital downloading intentions: An extended theory of planned behavior approach. *New Media & Society, 13*(4), 663–677.
- Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research Press.
- Ybarra, M. L. i Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, 45*(7), 1308–1316.
- Zhai, Z. W., Yip, S. W., Steinberg, M. A., Wampler, J., Hoff, R. A., Krishnan-Sarin, S. i Potenza, M. N. (2017). Relationships between perceived family gambling and peer gambling and adolescent problem gambling and Binge-Drinking. *Journal of Gambling Studies, 33*(4), 1169–1185.
- Zloković, J. i Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne Znanosti, 12*(1), 197–213.